

Mária-énekek a XVII–XVIII. századi

A csíksomlyói Szűzanya szobrának ünnepi évében a Máriához szóló énekeinkről, népénekeinkről is szót kell ejtenünk. A katolikus Székelyföldnek Csíksomlyó és a ferences rendház nemcsak vallási, de kulturális központja is volt évszázadokon át. A somlyói ferences rendház egyik nevezetes polihisztorja, Kájoni János (1629/30–1687) zenei és egyházzenei munkássága is kimagasló volt: hangszeres és kóruszenét másolt, latin és magyar nyelvű énekszövegeket gyűjtött, fordított, orgonát épített. Nevéhez fűződik az 1676-ban a somlyói klostrom („csíki kalastrom”) általa alapított nyomdájának első terméke: egy hatalmas katolikus énekgyűjtemény, melyben számos népének szövege olvasható (az akkori magyarországi énekeskönyvekből gondosan összegyűjtött éneken túl Erdély sajátos énekeinek is helyet adva). Ezt a *Cantionale Catholicum* című énekeskönyvet a következő századokban többé-kevésbé átírva, újabb énekek felvételével, mások elhagyásával még három kiadása követte: 1719-ben Balás Ágoston (változatlan, *Cantionale Catholicum* címmel), 1805-ben (illetve 1806-os dátummal is) András Rafael ferences szerzetesek által szerkesztve (a harmadik kiadás címe: *A' Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve*, melyhez egy, a kántori használatra szánt *Ceremoniás könyv* is készült), 1921-ben Baka János kántor-tanító jóvoltából már kottával, orgonakísérettel együtt (*Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv* címmel). Kájoni *Cantionaléjának* különböző kiadásaiból máig vannak kántorok, előénekesek tulajdonában példányok, nem csupán Erdélyben, hanem az énekeskönyv korábbi használati helyein is: Moldvában és Bukovinában, illetve az onnan kitelepítettek családjainál.

Hálával tartozik az utókor Domokos Pál Péternek, aki a Kájoni-féle *Cantionale* első kiadását 1979-ben újra megjelentette, hatalmas munkával összegyűjtve azok dallamait (Domokos Pál Pé-

ter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”, Szent István Társulat, Budapest). E könyv ma (könyvtárakban, antikváriumokban) hozzáférhetővé teszi számunkra a XVII. században Kájoni János által összegyűjtött 820 latin és magyar éneket. Ezek egy részét a későbbi századok folyamán a néphagyomány fenntartotta, sőt a mai erdélyi énekeskönyvbe (*Dicsérjétek az Urat*) is bekerült. A 820 ének mögött azonban nem szükséges

A népénektörténet szempontjából páratlan értékű forrás újabban nyomtatott formában megjelent A Magyar Ferences Források sorozat 6. tagjaként (Kővári Réka: *A Deák-Szentes kézirat — The Deák-Szentes Manuscript*, Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2013). E kézirat misetételeket, gregorián és népénekeket tartalmaz, hasonlóan más ferences for-

Deák-Szentes kézirat 15. oldal (a 2. sorban indul a Mikor Máriához kezdetű ének, amely a Kájoni-féle *Cantionale* második kiadásában jelenik meg először)

ugyanennyi dallamot sejtünk: az elmúlt évszázadok sajátos gyakorlata, a nótautalás ugyanis egy daltamra több szöveget énekeltet. Az énekeskönyvben az egyes énekek felirataival általában jelezve van, hogy mely ismert ének dallamára éneklendő az adott szöveg (például „Nota: Ó, fényesség szép hajnal”, vagy éppen: „Nota: tulajdon”, ha saját dallama van az éneknek).

Anyagát tekintve a Kájoni-féle *Cantionale* első két kiadása áll egymáshoz a legközelebb. Ezek dallamainak nagy részét a zene-történetben, népénekkutatásban *Deák-Szentes kézirat* néven emlegetett összeírás tartotta fenn máig. Ennek a XVIII. századi kottás kéziratnak két név szerint ismert használója ugyancsak ferences szerzetes: Deák Imre (1748–1774) és Szentes Mózes (1733–1806).

rásokhoz. Habár a *Deák-Szentes kézirat* nem az egyetlen, amely a Kájoni *Cantionaléjának* olvasható népénekszövegek dallamát közli, mégis az énekeskönyv legteljesebb dallamforrásának tekinthetjük. Ezért a továbbiakban ezen kézirat dallamaira támaszkodva próbálunk ízelítőt adni a XVII–XVIII. században Erdélyben használatos Mária-énekekről.

A *Deák-Szentes kéziratban* – ahogyan Kájoni *Cantionaléjának* is – nem csupán egy tömbben olvashatunk Mária-énekeket, hanem az egyházi év egyes időszakainak énekei között is (mint a fényképen látjuk a *Mikor Máriához az Isten angyala* kezdetű adventi éneket). A kézirat Mária-énekei csoportjában (*Deák-Szentes kézirat* Nr. 114–134.) olvashatunk ma is használatos, közismert énekeket,

somlyói ferenceseknél

amelyek nem csupán Erdélyben élnek. Ilyenek például az úgynevezett Mária-antifónák (mint az évközi idő *Mennysországnak királynéja*, *irgalmasságnak szent anyja* kezdetű Mária-antifónája, a *Salve Regina* fordítása, *Hozsanna* Nr. 207., *Dicsérjétek az Urat* Nr. 226.), azonban nem teljes hangegyezésben. Ez a szöveg már a Kájoni *Cantionale*-ben is többféleképp szerepel: az első kiadásban minden sor kap egy „ó, Mária”, illetve a záró sor „Krisztus Anyja” zárlatot (már egy másik dallamon), a második kiadásban pedig még egy olyan változata is szerepel az éneknek, amely csak a szöveg második feléhez illeszti ezen toldalékokat (1. példa). Itt a dallamot a *Deák-Szentes kézirat*-ból közöljük, átírva (az eredetileg 4-vonalas írásmódot – lásd a fotón – modern kottára átvéve, a szöveg korabeli nyelvezetét megtartva). Ez a dallam egyébként nem más, mint az *Áldjad ember e nagy jódat* kezdetű közismert dallam változata.

Legősibb Mária-énekünket is megtaláljuk a Kájoni-féle *Cantionale*-ben, az *Angyaloknak nagyságos asszonyát*, amely néhány szó erejéig megváltozott az énekeskönyv második kiadásában, és ezzel az alakkal találjuk dallamát a *Deák-Szentes kézirat*-ban, de maga az ének máig tovább él (*Dicsérjétek az Urat* Nr. 232.). Sőt a nótautalások miatt számos más énekszöveg is kapcsolódik e dallamhoz, csak a Mária-énekeknél maradván (néhány latin nyelvű éneken kívül) ilyen Nagyboldogasszony ünnepének *Felvitetett magas mennyországba* kezdetű éneke (*Dicsérjétek az Urat* Nr. 283.).

Olyan dallamot is tartalmaz kéziratumunk, amelyet a népzenei gyűjtések tanúsága szerint Moldvában őrzött meg a néphagyomány, mint az *Ó, áldott Szűzanya* kezdetű ének esetében (a *Dicsérjétek az Urat* Nr. 234. b. dallamvariánsa).

A Boldogságos Szűz Máriához szól egy szép könyörgő ének, amelyben minden földi és túlvilági szükségünkről szó esik. A *Szűz Mária, kegyes anya* kezdetű ének Kájoni *Cantionale*-jének valamennyi

kiadásában helyet kapott, mai énekeskönyveinkből azon kimaradt. Láthatjuk hajlításokkal díszített, motívumismétlő régi (XVII. századi) dallamát a *Deák-Szentes kézirat*-ban fennmaradt változatban (2. példa – az ének teljes szövege lapszámunk 16. oldalán olvasható). XVII. századi erdélyi szövegét is közöljük.

Kájoni *Cantionale*-jének fontosságát, korabeli újdonságát, máig ható jelentőségét nem tudjuk eléggé hangsúlyozni. Ha arra gondolunk, hogy a XVII–XVIII. századi csíki énekeskönyvekben egy-egy ünnepkörnek több tucatnyi énekszövegét is megtaláljuk, de a többi jelesebb ünnepnap sem lett kiszolgálva egy vagy két énekkel, máris elképzelhetjük, mennyire gazdag választék állt kántorelődeink rendelkezésére. Hogy számadatokkal mégis érzékeltessük: egy tömbben elhelyezve az első kiadásában 95 Mária-ének van, a másodikban 87. Itt kell megemlítenünk két somlyói búcsús éneket. Az

egyik az *Egészen szép vagy, Mária...* kezdetű (a *Tota pulchra es Maria* fordítása), amely latinul a Kájoni-féle *Cantionale* első két kiadásában szerepel, magyarul a másodikban olvashatjuk először, és jelenléte folyamatos a mai énekeskönyvig (*Dicsérjétek az Urat* Nr. 237. b.). A másik a *Szentséges Szűz Mária, szép liliomszál...* kezdetű litániázó ének, amely a *Cantionale* második kiadásától kezdve olvasható az erdélyi énekeskönyvekben (a harmadik kiadásnál a *Ceremoniás könyv*-ben, amelyben leírják, hogy midőn a búcsús processzió haza akar indulni, kezdi a kántor a Boldogságos Szűz litániáját; *Dicsérjétek az Urat* Nr. 237.). Ezek tehát a csíksomlyói búcsú legrégebbi énekeinek csoportjába tartoznak. Álljon itt mintának a hatalmas anyagból két olyan ének (a Kájoni-féle *Cantionale*-ből származó szöveggel), amelyek ma már nem használatosak. Hozzá a dallamot a *Deák-Szentes kézirat*-ból láthatjuk.

Kővári Réka

1. példa – *Deák-Szentes kézirat* Nr. 133. (*Kájoni Cantionale* 1719. 354.)

2. példa – *Deák-Szentes kézirat* Nr. 127. (*Kájoni Cantionale* 1676. 392.)

Szűz Mária, kegyes Anya

Szűz MARIA kegyes Anya,
Szent Háromságnak leánya:
Szent Lélek Jegyese,
Christusnak kedvese.
Imádky értünk, téged kérünk,
engeszteljed Christust nekünk.

Zokognak árvák szívei,
Sirnak özvegyek lelkei:
Kialtván te-hozzád,
Szűz Anya ne útáld,
kiáltásink, s' ohajtásink,
kegyelmesen fogadd hozzád.

Ekcs Mennyei virág-szál:
ki méhedben meg-virágzál.
Mutasd-meg színedet,
segéld-meg népedet,
esedezvén, s' engesztelvén,
add meg-látunk szülőttedet.

Rósa színű szép gyenge Szűz,
kinek lelkében nincsen bűz.
Ellenséged ronts-meg,
fiaidat tarts-meg,
légy ótalma, a' bűn halma,
ne nyomja-meg, légy paisa.

Eredendő véték-nélkül,
fogontattál szeplő-nélkül,

Tiszta mindenestől
lelked, minden büntől.
O drága Szűz! ó kegyes Szűz!
mosogass-meg vétkeinktől.

Dicsiretre méltó Szűz vagy,
Kegyességed mert igen nagy:
Könyörögj néped-ért,
a' te sereged-ért.
Imádky Istent, nyerhetsz mindent,
JESUS-t engeszteléd mihent.

Istentől választott edény:
Kérünk hozzánk ne légy kemény.
Szűz ótalma alá,
fogadgy szárnyad alá:
Mert a' Sátán e' föld hátán,
el-veszteni minket kíván.

Mutasd Anyánknak magadat:
Mivel soha nem hallatott;
Hogy el-hagyattatott,
a' ki benned bízott.
Azért ne hadgy, minden jót adgy,
halálunkor hozzád fogadgy.

Aldott Szent Anya gyümölcse,
Adgyad hogy néped erkölcsse,
Szentül s' tisztán élyen,
minden büntől félyen;

Légyen igaz, rút mocok s' gaz,
fészket ne verjen lelkünkben.

Régi Próféták írása,
bé-tellyesedett mondása.
Hogy az Isten Fia,
tölled Szűz MARIA,
születtetik, s' meg-töretik
pokolnak minden kapuja.

Te azért Isten szülő Szűz.
Adgyad hogy a' Mennyei tűz,
szívünkben gerjedgyen,
lelkünkben terjedgyen:
Szentül élyünk, büntől félyünk,
hogy így veled Menyben legyünk.

Oltalmaz-meg ellenségtől,
Örizz-meg Eretnekségtől.
De az igaz Hítben,
tarts-meg mind végiglen.
O kegyes Szűz, ó édes Szűz,
esedezzél értünk Menyben.

Nagy dicsiret az Atyának,
az ő Fiának Christusnak,
Mi Vigasztalónknak,
a' Szent Háromságnak,
Légyen áldás, hálá-adás,
az áldott Szűz MARIA-nak. Amen.

